

LiUB blir pliktbibliotek

Peter Igelström

Linköpings universitetsbibliotek (LiUB) blev genom en ny lag om pliktexemplar från och med januari 1979 det sjunde biblioteket i Sverige att motta pliktexemplar från landets tryckerier och förlag. På så vis kommer så gott som allt tryckt material som ges ut i landet biblioteket till del. Pliktleveranserna kom att fylla en viktig funktion för bibliotekets litteraturförsörjning men innefattade inte det bevarandeuppdrag som därtills gällt som pliktleveransernas huvudsyfte.

Pliktleveranser reglerades från början i 1661 års kansliordning och fungerade delvis som ett statligt censurverktyg.¹⁷⁹ Med tiden blev den viktigaste funktionen istället att bevara det tryckta kulturarvet. Mellan 1776 och 1949 utgjorde tryckfrihetsförordningen det ramverk i vilket bestämmelserna om pliktleveranserna reglerades. Den första lagen om pliktexemplar tillkom 1949 (SFS 1949:166), vilken ersattes med en ny 1978 (SFS 1978:487).

Kungliga biblioteket (KB) var först med att erhålla funktionen som pliktbibliotek 1661. Även universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund har sedan sent 1600-tal erhållit pliktleveranser. Under 1900-talet har också universitetsbiblioteken i Göteborg och Umeå erhållit denna status, och slutligen Stockholms och Linköpings universitetsbibliotek i enlighet med beslutet från 1978. Av dessa bibliotek är endast KB och Lunds UB ålagda att spara på allt material för all framtid medan de andra pliktbiblioteken erhåller ”biblioteksexemplar”, även kallade bruksexemplar eller regionexemplar, utan medföljande bevarandeansvar. Dessa exemplar hanteras dock ganska olika på de olika biblioteken.

Litteraturförsörjningen vid LiHB före pliktleveranserna

Att Linköpings universitetsbibliotek skulle bli mottagare av pliktleveranser var dock inte självskrivet. Riksbibliotekarie Uno Willers ifrågasatte i en utredning 1965 tanken att ett nytt universitetsbibliotek skulle erhålla sin litteratur på denna väg:

En av de mera väsentliga avvikelserna från de äldre universitetsbibliotekens organisation bör gälla de svenska tryckerileveranserna [---]. De ibland framkommande förslagen att de universitetsbibliotek, som i framtiden kan komma att grundas och organiseras, skall basera sin försörjning med svenskt tryck på dylika leveranser synes i hög grad diskutabla.¹⁸⁰

Budskapet från Willers var således tydligt: ett nytt universitetsbibliotek skulle inte upprätthålla lika kompletta samlingar som de etablerade universitetsbiblioteken. Samma linje företrädde Gösta Ottervik 1967 i sin utredning inför upprättandet av biblioteksverksamheten vid högskolan i Linköping.¹⁸¹

¹⁷⁹ Bertil Wennergren, *Pliktexemplar av skrift*, Ds U 1977:12 (Stockholm: Liber, 1977), s. 47.

¹⁸⁰ Willers (1965), s. 669.

¹⁸¹ Ottervik (1967), s. 41.

Litteraturförsörjningen vid Linköpings högskolas bibliotek (LiHB), som inrättades 1969, behövde därför ske på annat sätt. Förutom inköp kunde "tiggeri" och bytesverksamhet vara två sätt att förvärva litteratur. I bibliotekets rutinhandbok från 1981 kunde man exempelvis under rubriken "Tiggerier" läsa:

Om publikationen utgivits av någon myndighet eller organisation, kan det vara idé att försöka tigga den. Man skriver då ut beställningen på sedvanligt vis, samt ett tiggbrev (Särskild blankett) med kopia, på vilken man häftar fast första lappen från beställningssetet. Sedan sorteras kopian in kronologiskt i pärmen "tiggda verk". När publikationen anlänt flyttas brevet till pärmen "levererade tiggerier" och sorteras in på resp. institution.¹⁸²

År 1972 konstaterade LiHB:s överbibliotekarie Hans Baude att förutsättningarna för bibliotekets litteraturförsörjning hade ändrats, framför allt genom större dimensioner inom den filosofiska fakulteten än vad som ursprungligen kalkylerats med. Han konstaterade att "även om ej pliktexemplar av svenskt tryck erhålles måste huvudparten av svensk nyutgivning motsvarande vad som nu registreras i Svensk bokförteckning anskaffas; mot 70-talets slut omfattar detta material uppskattningsvis ca 7000–8000 titlar".¹⁸³

I ett PM till Forskningsbiblioteksrådets arbetsgrupp för svensktryck 1976 resonerade Baude kring de olika alternativen för universitetsbibliotekens litteraturförsörjning. Att helt förlita sig på inköp ansåg han vara ett sämre alternativ, främst av ekonomiska skäl men också ur ett kundperspektiv, då vissa tryck skulle vara svåra att få tag på med denna modell. Ett andra alternativ var rekvisitionsrätt, det vill säga att biblioteken skulle ha möjlighet att på begäran erhålla alla skrifter, antingen direkt från källan (exempelvis ett tryckeri) eller från en central instans dit först alla publikationer levereras. Det fanns, konstaterade Baude, för- och nackdelar med samtliga dessa modeller. Vissa tycktes fördelaktigare för användarna, andra fördelaktigare för tryckerierna respektive för biblioteken. Den decentraliserade modellen med pliktleveranser direkt till de enskilda biblioteken bedömde han dock vara det mest fördelaktiga systemet för "kunden/forskaren".¹⁸⁴

Konsistoriet vid universitetet i Linköping gjorde den 16 juni 1976 en hemställan till utbildningsdepartementet om att "försörjningen av svenskt tryck för universitetet i Linköping beaktas i det fortsatta arbetet med bl.a. följdlagstiftning till tryckfrihetsförordningen".¹⁸⁵ Med 1978 års pliktleveranslag kom denna hemställan att tillmötesgå.

¹⁸² Rutinhandbok, "Byten gåvor" 1981-10-01.

¹⁸³ Hans Baude, Bilaga 1: Biblioteksfunktioner: Speciella synpunkter på förvärvsvolym, låneverksamhet, läsplatser och samlingar, i: Wolrath (1972), s. 2.

¹⁸⁴ Hans Baude, Synpunkter på rekvisitionsrätt m m som grund för förvärv av svenska tryckta skrifter: PM avg till forskningsbiblioteksrådets arbetsgrupp för svensktryck 1976-10-01. Bilaga i: Linköpings universitetsbibliotek, *Verksamhetsberättelse 1976–1977*, Linköpings universitetsbibliotek, publikation nr 12 (Linköping, 1977), s. 1–6.

¹⁸⁵ Dokumentet "Historik", i: Svensktryck/pliktleveranser historik [pärm], blad 1.

Pliktleveranshantering startar vid LiUB

Med undantag för Kungliga biblioteket och Lunds universitetsbibliotek, som är ålagda att spara allt pliktmaterial, fick de övriga pliktbiblioteken med den nya lagen stora friheter i att hantera pliktleveranserna i enlighet med behoven på respektive lärosäte.¹⁸⁶

Med en exponentiell ökning av mängden tryck av olika slag sedan pliktleveranserna infördes har denna hantering blivit alltmer omfattande med tiden. År 1976 visade beräkningar att pliktleveranserna från landets cirka 1900 tryckerier omfattade omkring 150 000 tryckalster, varav 15 000 böcker och broschyrer, 43 000 tidskriftshäften, och 95 000 småtryck.¹⁸⁷ Statusen som pliktbibliotek skulle således ställa omfattande krav på planering, lokaler anpassade för ändamålet och personalresurser. En första plan för hur svensktrycket skulle hanteras vid LiUB drogs upp av Baude hösten 1977.¹⁸⁸ Mottagning och inledande hantering av pliktleveranserna kopplades till Förvärvssektionens avdelning för *Byten och gåvor*, som nu blev *Byten, gåvor och pliktleveranser*. Budgetåret 1978–1979 fortsatte med ett intensivt planeringsarbete. Man färdigställde nya lokaler för pliktmottagning, anställde personal och tog fram arbetsrutiner för verksamheten. Samtidigt minskade man bokanslagen för svensk litteratur med 105 000 kr och sade upp ett antal prenumerationer på svenska tidskrifter. Under våren 1979 började leveranserna anlända i större omfattning.¹⁸⁹

Enligt Universitetsstyrelsens beslut från den 18 december 1980 skulle pliktleveranserna i initialskedet ”hållas samman vid universitetsbiblioteket med undantag av visst småtryck av lokal karaktär samt viss skönlitteratur och populärvetenskaplig facklitteratur som överlämnas till Stifts- och landsbiblioteket sedan universitetsbibliotekets egna behov tillgodosetts”.¹⁹⁰ Duplettexemplar skulle erbjudas högskolebiblioteket i Jönköping och även användas i bytesverksamhet med utländska bibliotek. Att högskolebiblioteket i Jönköping erbjöds att ta del av duplettexemplaren har att göra med den regionindelning av högskolesystemet som infördes i och med högskolereformen 1977 där Linköping och Jönköping fördes samman till en gemensam region. Ett av argumenten för att utvidga pliktleveranserna till bland annat Linköping hade varit att högskoleregionerna skulle behandlas likvärdigt i fråga om litteraturförsörjning och att varje region i huvudsak skulle vara självförsörjande beträffande svensktryck. Högskoleregionerna avskaffades dock redan 1988.

Principer och rutiner för urval

Baude hade i PM:et från 1976 varnat för en bristande urvalsmekanism, det vill säga att ”samlingarna tillåtes växa fritt”.¹⁹¹ Därför blev någon form av selektion av det som an-

¹⁸⁶ Birgit Antonsson, ”Hur blev det? : sammanfattning av de sju leveransbibliotekens erfarenheter”, i *Pliktleveranslagen 1978: erfarenheter och framtidsperspektiv*, Kungl biblioteket rapport nr 9 (Stockholm: Kungl biblioteket, 1986), s. 13.

¹⁸⁷ Monika Rudbeck, *Pliktleveranser av svenskt tryck till Linköpings universitetsbibliotek 1980-10-29*, s. 1.

¹⁸⁸ Rutin sv tryck, ”Hans tidigaste plan. Hösten 1977”.

¹⁸⁹ Linköpings universitetsbibliotek, *Verksamhetsberättelse 1978–1979*, Linköpings universitetsbibliotek, publikation nr 21 (Linköping, 1979), s. 4.

¹⁹⁰ Universitetet i Linköping, Universitetsstyrelsen, *Ang fördelning och gallring av pliktleveranser av svenskt tryck*, Beslut 1980-12-18, Dnr 1326/79 A 1:10.

¹⁹¹ Baude (1976), s. 5.

lände med plikten nödvändig. Enligt regeringens proposition (1977/78: 97, om åtgärder för att bevara skrifter och ljud- och bildupptagningar) skulle en sådan urvalsprocedur inte förhindras av ”några moraliska betänkligheter”.¹⁹² Uttrycket är öppet för tolkningar, men kanske syftade man i första hand på att biblioteken inte skulle inta en alltför sentimental inställning gentemot det som publicerades.

Åtminstone vid LiUB var det denna tolkning som dominerade. Av småtrycket bevarades en relativt liten del. I en utredning om småtryckshanteringen från 1981 konstaterades att cirka 75 procent av småtrycket gallrades redan vid uppackning. Enligt utredningens förslag skulle LiUB endast ”hålla en småtryckssamling där beståndet är rykande aktuellt, väl gallrat, lättåtkomligt och som kräver minimal arbetsinsats”.¹⁹³ Småtrycket förväntades dock erhålla större intresse i framtiden med uppbyggnaden av forskningen vid den tvärvetenskapliga Tema-institutionen.

I större utsträckning än småtrycket sparades den svenska skönlitteraturen. Enligt rutinhandboken från 1981 makulerades dock efter en kvalitetsbedömning: 1) diktsamlingar på eget förlag, 2) science fiction, 3) deckare, 4) uppbyggelselitteratur, 5) hembygdsskildringar och 6) jakt- och fiskeberättelser.¹⁹⁴ Till Stifts- och landsbiblioteket i Linköping överläts ”ren underhållningslitteratur, handböcker i t ex matlagning, trädgårdsskötsel, sömnad, husdjursskötsel m m”. Viss litteratur kunde dock senare erhålla ett större intresse med tillkomsten av nya utbildningar och forskningsverksamheter, vilket exempelvis var fallet när Tema Mat inrättades vid LiU. Nu kunde även kokböcker vara intressanta för forskningen. Med åren har nog också toleransen mot vissa av dessa genrer mjuknat och även en och annan deckare kan idag hittas på LiUB:s hyllor.

Även om mycket har hunnit hända inom publiceringsområdet sedan LiUB blev pliktbibliotek 1979, framför allt genomslaget för elektroniska media, spelar pliktleveranserna idag alltså en viktig roll för bibliotekets litteraturförsörjning. År 1985 sammanfattade Baude betydelsen av pliktleveranserna med orden ”ett sätt att få lite gratis böcker, i en situation då vi fick allt mindre anslag för bokinköp”. Han ansåg att idén var bra men varnade för ”ekorrmanin”.¹⁹⁵ Utmaningen då som nu är att bedöma vad som kommer att efterfrågas, idag och i framtiden.

¹⁹² Rutinhandbok 1981-10-01, Pliktleveranser av svenskt tryck till Linköpings universitetsbibliotek.

¹⁹³ Birgitta Olander & Monika Rudbeck, *Utredning om småtryckshanteringen vid HB* 1981-09-08, s. 2.

¹⁹⁴ Rutinhandbok: Fördelning och gallring av svenska monografier 1981-10-01.

¹⁹⁵ Berry (1985), s. 208.